
чисту душу, яка підпорядковує собі все, сама ж нічому не підпорядкована. Проголошені мислителями геронтософські ідеї збагатили скарбницю світової теоретичної антропології, ще раз продемонструвавши, що філософія може бути “помічною і корисною” для людини в кожному пору її життя.

1. Міронов А. В. Тема подолання самотності у римській філософії / А. В. Міронов // Гілея : Науковий вісник : зб. наук. пр. / голов. ред. В. М. Вашкевич. – К., 2007. – Вип. 8. – С. 99–107.
2. Тополь В. В. Концепції старості в античній філософії: онтологічний вимір / В. В. Тополь // Гілея : Науковий вісник : зб. наук. пр. / голов. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2013. – Вип. 76 (№ 9). – С. 170–172.
3. Рыбакова Н. А. Об античных истоках геронтологии / Н. А. Рыбакова // Развитие личности в системе непрерывного гуманитарного образования : материалы науч.-практ. конф., Екатеринбург, 22 марта 2000 г. – Екатеринбург : Банк культурной информации, 2001. – С. 76–86.
4. Цицерон. О старости / Цицерон; [пер. В. О. Горенштейн] // О старости. О дружбе. Об обязанностях / Цицерон; отв. ред. С. Л. Утченко. – М. : Наука. – С. 7–30.
5. Сенека Луцій Анней. Моральні листи до Луцілія / Сенека Луцій Анней; [пер. А. Содомори]. – К. : Основи, 1999. – 603 с.
6. Марк Аврелій. Наодинці з собою: Роздуми / Марк Аврелій; [пер. Р. Паранько]. – Львів : Літопис, 2007. – 212 с.

The article is devoted to the theory of old age, which was developed by representatives of the Roman stoicism. The conceptions of “perfect” old man, which were proposed by Lucius Annaeus Seneca and Marcus Aurelius are in the center of research. Their philosophy is explored as an important source of the European gerontology’s becoming during the period of Antique philosophy.

Keywords: gerontology, old man, death, old age, stoicism.

УДК 273.1

ББК Э 371.2

Володимир Сабадуха

ГНОСТИЦИЗМ ЯК ДЖЕРЕЛО КОНЦЕПЦІЇ ЧОТИРЬОХ РІВНІВ ДУХОВНОГО РОЗВИТКУ ЛЮДИНИ

У статті проаналізовано духовні засади та внесок гностицизму у філософську антропологію. Виявлено, що в цій релігійно-філософській концепції запроваджено принцип духовної ієрархії людей і виділено три рівні їхнього розвитку: соматичні, психічні та пневматичні. Доведено, що стрижневою ідеєю гностицизму є концепція духовного розвитку людини. Запропоновану гностицизмом ідею рівнів удосконалення людини можна вважати одним із джерел концепції чотирьох рівнів духовного розвитку.

Ключові слова: гностицизм, онтологія, пізнання, самопізнання, досконалість, соматичні, психічні, пневматичні, духовна обраність.

В умовах антрополого-глобальної катастрофи зростає інтерес до світоглядних систем. Філософи намагаються знайти підґрунтя для подолання сучасного внутрішнього й зовнішнього хаосу, що змушує переосмислювати духовні засади буття, шукати нові світоглядно-етичні системи. На наш погляд, однією з причин сучасної кризи є ігнорування принципу духовної ієрархії, що знайшло відбиття в концепті “кожна людина – особистість”. Уважаючи це твердження шкідливим, автор запропонував ідею чотирьох рівнів духовного розвитку людини. Індивід у процесі інтелектуально-психологічного й морального зростання може пройти, а може й зупинитися на одному з чотирьох рівнів розвитку: залежна людина, посередня, особистість і геній [14]. Концепція сформульована на основі ідей світових і європейських (Конфуцій, Платон, М. Екхарт, І. Кант, Й. Фіхте, Ф. Шеллінг, Г. Гегель, М. Шелер, А. Маслоу), українських (І. Вишенський, Г. Сковорода, Леся Українка, В. Липинський, Д. Донцов, Є. Маланюк), російських (М. Бердяєв, Д. Мережковський, М. Лоський) та інших філософів, істориків, психологів, поетів. Незважаючи на те, що запропонована концепція ґрунтується на поглядах

авторитетних авторів, вона потребує додаткового дослідження. Із цієї позиції суттєве зацікавлення викликає гностицизм як напрям, у якому найперше здійснено класифікацію людей за їхніми духовними якостями й виділено соматиків, психиків і пневматиків. Погляди гностиків певним чином вписуються в ієрархічний підхід, але, незважаючи на це, гностицизм вимагає подальшого аналізу.

Гностицизм привертав увагу філософів, християнських мислителів, а також і сучасних дослідників. В епоху еллінізму й середньовіччя його критикували: Плотин, Порфирій, Тертулліан, у XX–XXI ст. досліджували А. Гарнак, Г. Йонас, П. Перенте, Т. Чертон та ін. З українських і російських учених гностицизм аналізували М.О. Булатов, В.В. Болотов, Р.Ю. Віппер, В. Катусенко, архімандрит Кіпріан (Керн), о. Іван Козовик, В. Лаба, М.О. Можейко, М.Е. Поснов, А.Б. Ранович, Р.В. Светлов, М.К. Трофимова, С.Н. Трубецької та ін. Гностицизм сьогодні трактується, з одного боку, як релігійно-філософська течія, що була формою зв'язку християнства з елліністичною філософією [11, с.244], а з іншого, – як особливе знання, що надає можливість наблизитися до Бога й здатне замінити віру. Уважаємо, що зміст гнозису не вичерпується самопізнанням. Це вчення охоплює широке коло проблем: походження світу й людини [2, с.198, 206; 5, с.252, 259]; життя і смерті [4, с.274–275; 5, с.262], спонукань до діяльності [2, с.201–203]; зради [2, с.214–215]; співвідношення внутрішнього й зовнішнього в діяльності людини [5, с.253; 4, с.284]; механізмів розвитку людини [5, с.261]; рівні її буття: світ і царство Небесне [4, с.282–283] та ін. Утім, на наш погляд, актуальним і найважливішим у гностиків є ієрархічний підхід до інтелектуально-психологічних і моральних якостей людини. Отже, метою статті є аналіз філософсько-антропологічного змісту гностицизму.

До розуміння духовних засад гностичного світорозуміння сформувалися суперечливі підходи. Так, з позиції німецько-американського філософа Г. Йонаса гностицизм виріс на іудейському підґрунті I–II ст. від Різдва Христового. Дослідник уважав, що гностичні тексти переосмислюють Старий Заповіт, особливо Книгу Буття і навіть є певною пародією на них [8, с.348]. Російський дослідник Р. Віппер стверджує, що формування гностицизму відбувалось окремо від іудейства [3, с.400]. Інша група вчених доводить, що гностичні секти Наг-Хаммаді не мають жодних відбитків християнського впливу [16, с.374], а четверті вважають, що витoki гностицизму можна побачити в піфагореїзмі та в діалозі Платона “Тімей” [10, с.123].

II ст. від Різдва Христового – це, з одного боку, час поступового збідніння громадсько-політичного життя Римської імперії, а з іншого, – надзвичайного духовного напруження, що об'єктивно переорієнтувало людину на самопізнання, посилювало ірраціоналізм та схильність до містичного світосприйняття й мислення зокрема. Із цього приводу має рацію Л.П. Карсавін, коли зазначає, що на початку нашої ери увесь елліністичний світ знаходився в муках народження нової універсальної релігії [9, с.58]. Ранні християни шукають шляхи єднання своєї душі з Богом. Ця атмосфера породжує переконання, що має бути особливе знання (гнозис), яке дозволить установити особистий контакт із Богом. Так, в апокрифах гностика Іоана знання розглядається як блаженство й добро [2, с.199]. Джерелом такої духовної напруги, безумовно, була віра в Одкровення, бажання перетворити її в особливе знання.

У цьому контексті цікавими є погляди самих гностиків, тобто їхні рефлексії щодо власного вчення. Так, М.К. Трофимова наводить свідчення Климента Олександрійського, який, у свою чергу, спираючись на висловлювання гностика Феодота, стверджував, що володіти гнозисом – це означає знати, “чим ми були й чим стали, де були й куди закинуті, куди йдемо й звідки з'явиться спокута, що є народження й що – відродження...” [цит. за 17, с.32]. Отже, самі гностики сприймали себе як філософів, що займаються самопізнанням. Подібної думки дотримується й відомий учений Ж. Ме-

нару: “Гнозис ... передовсім, є пізнання самих себе” [цит. за 18, с.182]. Упевненість гностиків, що є особливе знання, яке надасть можливість зрозуміти Бога, породжує переконання: віра вище знання.

Осмислюючи співвіднесення знання й віри в гностицизмі, французький філософ Е. Жильсон зазначає: “У принципі, мова про те, можливо чи ні розуміти віру як певну мудрість...” [6, с.27]. Подібні твердження були спробою філософського осмислення християнства, хоча неадекватними, бо християнству відповідає позиція поглиблення віри за допомогою знання, коли останнє накопичується всередині віри. Е. Жильсон стверджує, що є дві концепції знання. Перша – знання має замінити собою віру [6, с.28]. (Це знання, на думку гностиків, володіє надзвичайною силою. Той, хто його отримав, не має права йому зраджувати. Якщо будь-який гріх може бути прощений, то зрада гнозису не знає каяття. “І я сказав: “Господи, ті, хто пізнав, але відвернувся, – куди підуть їхні душі?” Тоді він сказав мені: «Це місце, де немає каяття»” [2, с.214]). Друга – знання має проникати в таїну віри. Гностицизм, на думку Е. Жильсона, слід віднести до першої концепції [6, с.28]. Така претензія гностицизму не могла не викликати спротиву з боку християнства. Від себе додамо, що перша концепція протиставляла знання вірі, тобто впадала в світоглядну крайність. Безперечно, для матеріального комфорту людини важливіше знання, утім, як зрозуміло християнство, для громадського життя, духовного вдосконалення людини й суспільства важливіша віра. Саме остання регулює взаємини між людьми, а також суттєво впливає на практичну діяльність. Таке розуміння віри давало християнству переваги.

У гностичному євангелії від Фоми стверджується, що істинним знанням володіє Ісус [5, с.250, 261]. Той, хто здобуває це знання, не лише буде царювати, а матиме безсмертя. Однак це царювання особливе. Людина, яка отримує істинне знання, має поставити себе на службу тим, хто ще не здатний його зрозуміти. “Отже, той, хто став вільним через знання, – через любов раб тих, хто ще не зміг піднятися до свободи знань” [4, с.290].

Пізнання має бути зорієнтоване на розуміння першоначал, на яких побудовано світ: “Бо в місці, де початок, там буде кінець. Блажен той, хто буде стояти на початку: і він пізнає кінець, і він не відчує смерть” [5, с.252]. У центрі філософсько-релігійних поглядів гностиків була проблема походження світу – онтологія. Онтологічні погляди гностика Валентина дійшли до нас у викладі св. Іринія Ліонського. Існував досконалий Еон, що довічно блукав у просторі. Його структурними елементами були Думка (Благодать) і Мовчання, що, своєю чергою, породжують Розум (інші назви: Єдинородний, Отець, Начало) й Істину. Коли Розум усвідомив свою значущість, то він народив Слово й Життя. Зі взаємодії Слова й Життя народилися Людина й Церква [7, с.21–22]. Цей акцент на ролі Розуму свідчить про те, що гностицизм тяжіє до ідеалістичної традиції та монізму. Про монізм олександрійської традиції йдеться в гностичному євангелії від Іоана, у якому мовиться про єдине як про істинного Бога й про єдиновладдя [2, с.198].

Онтологічні погляди Валентина охоплюють передовсім за все суспільне буття, але він замислюється й про “сутність речовини, з якої утворився цей світ”, що знаходиться в постійному обертанні, тобто русі [7, с.30]. Усі сутності, із яких складається видимий світ, гностики пояснюють із пристрастей: “від якої пристрасті, з якої стихії отримала походження будь-яка сутність” [7, с.31]. Отже, онтологія гностиків має не лише антропоморфний характер, а психологічний: емоції, пристрасті, що породжують сутності. У твердженні, що емоції відіграють важливу роль у виникненні світу, є здогадка про важливу роль матеріальних потреб у життєдіяльності людини.

Процес творення світу гностики пояснюють на основі логічних понять. Із цього приводу Р. Віппер пише: “На думку гностиків, творіння й розвиток світу є разом із тим усвідомленням своєї сутності стихійним творцем світу: правильний хід цього розу-

міння, досягнення найвищої істини є ... порятунок людства” [3, с.437]. Пояснення світу відбувається, виходячи з розуміння людиною самої себе. Подібна онтологія, на думку Р. Віппера, могла подобатись освіченому римському суспільству, яке було знайоме із грецькою філософією. Утім, широким народним масам це було не зрозуміло. Виходячи із цього, християнська церква, що орієнтувалася на народні маси, відкинула уявлення про довічні блукання еонів.

У вченні Валентина виділяють три роди буття: матеріальне, душевне й духовне. Матеріальне буття народилося від трьох пристрастей: страху, смутку й сором'язливості; душевне – від страху й обертання [7, с.33]. У вченні Маркіона (сирійська гноза) під впливом популярного в передній Азії зороастризму (віра у двох Богів: добрий Ормузд і злий Агриман) формується уявлення, що цар світла – творець невидимого світу і цар тьми – творець матеріального видимого світу – Деміург. У матеріальному світі немає нічого Божого тому, що матерія є злою. Цар матеріального світу дуже часто ототожнюється з Богом Старого Заповіту. Гностики сирійської секти вважали ці два начала рівнозначними, між якими точиться постійна боротьба.

Гностики сирійської традиції успадкували не лише дуалізм зороастризму, а й світоглядний дуалізм кумранської общини. Згідно з ученням кумранської общини світ поділений на два ворогуючі між собою царства: царство світла, добра, праведності й справедливості та царство темряви, зла й брехні. На чолі першого стоїть архангел Михайло, а другого – князь темряви Веліал [1, с.153]. Аналогічний дуалізм спостерігаємо й у гностиків. Отже, не можна однозначно говорити про світоглядний монізм чи дуалізм гностицизму. В олександрійській традиції переважає монізм, тоді як у сирійській – дуалізм. До аналогічних висновків доходить і російський церковний історик М.Е. Поснов [13, с.144].

Відповідно до трьох видів буття було створено й людину: речову (тілесна або соматик), душевну (щось середнє між тілесною й духовною) і духовну. В апокрифах від Іоана стверджується, що люди тілесного типу “не турбуються ні про що, окрім існування однієї плоті...” [2, с.213]. Про людей такого типу гностик Фома зауважує, що нещасне тіло, яке залежить від тіла, і нещасна душа, яка залежить від тіла [5, с.260]. Для задоволення потреб своєї плоті вони орієнтовані на пізнання світу, але його результат трагічний: той, хто пізнає світ, знаходить труп, – стверджується в гностичному євангелії від Фоми [5, с.256]. Це пророче передбачення. У ХХ – на початку ХХІ ст. людство продемонструвало фантастичні результати в пізнанні видимого світу. Утім, саме завдяки такому пізнанню, людина опинилася в стані самознищення продуктами власної діяльності. Знання про світ не може вгамувати спрагу людини про себе та пізнання свого внутрішнього світу: “Той, хто знає все, потребує самого себе, потребує усього” [5, с.258]. Події і факти ХХ–ХХІ ст. вочевидь продемонстрували, що це дійсно пророче передбачення. Людина досягла фантастичних вершин у науковому пізнанні й технологіях, але це не стало перешкодою в маніпулюванні психікою, її моральній деградації потреба в самопізнанні залишається незадоволеною.

Суттєвий недолік соматиків (тілесних, земних людей) полягає в слабкості їхньої волі: “Горе тій плоті, яка залежить від душі, горе тій душі, яка залежить від плоті” [5, с.262]. Дійсно, емоції й почуття не повинні керувати людською поведінкою. Гностик Фома максимально точно висловив сутність внутрішніх якостей соматиків: залежність від потреб власного тіла. Але в гностичному євангелії від Філіппа виділено інший бік залежності: соціальну залежність від інших людей. “Той, хто раб проти своєї волі – він зможе бути вільним. Але той, хто став вільним завдяки милості свого господаря і сам віддав себе у рабство, – він більше не зможе бути вільним” [4, с.291]. Найгірший вид рабства, коли людина стає залежною від інших за власним бажанням, добровільно відмовляється від вибору: бути вільною людиною (особистістю) чи бути рабом. Саме

така сутність тілесної людини змусила гностиків зробити висновок, що соматика нездатні до спасіння, відродження духовного начала буття [7, с.36–37]. Тілесну людину в літературі ще називають: старозавітною людиною або язичницькою, бо вона прив'язана до негідних пристрастей і неспроможна від них звільнитися [10, с.125].

Душевні люди – це християни, що вийшли на шлях покаяння й спасіння. Вони намагаються спиратися на віру, але не мають досконалого знання, утім, здатні врятуватися через добрі справи. Душевну людину Р. Віппер пропонує називати також земною [3, с.439]. Душевні люди не відірвані від потреб цього світу, а тому їм необхідні добрі справи, щоб завдяки ним спастися й увійти в Царство небесне [7, с.36]. Це перший шлях спасіння. Другий – наслідувати спосіб життя духовних людей, намагатися стати такими, як вони [2, с.214]. Душевні люди знаходяться в стані вибору: залишатися такими, як усі земні люди, або стати духовними, отже, тобто їхньою сутністю є свобода.

Пневматики, на думку євангеліста Фоми, – це особливі люди: “Блаженні єдині та обрані, бо ви знайдете царство, бо ви від нього (і) ви знову туди повернетесь ” [5, с.255]. У їхніх душах знаходиться світло, яким вони освітлюють земне життя: “Є світло всередині людини світла, і воно освітлює весь світ. Якщо воно не освітлює, то – темрява” [5, с.253]. Отже, сутністю пневматиків є світло. Гностики досягають Божественного світу, який отримав назву “плерома” (від грец. досконалість, повнота). З позиції олександрійської гнози плерома є засадою буття. У пневматиків переважає духовне й вони “будуть врятовані, і стануть досконалими й будуть гідні величі, і будуть очищені в цьому місці від усякого злочину й турботи зіпсованості” [2, с.213]. Усвідомлення пневматиками духовної сутності людини дозволяло їм презирливо ставитися до своєї плоті.

Незважаючи на те, що гностики поділили людей на три рівні розвитку, вони вважали, що людина за певних умов здатна до вдосконалення. Згідно з гностицизмом витоки зла пов'язані з емоціями й почуттями – серцем: “Зла людина виносить усе погане зі свого дурного скарбу, який у її серці...” [5, с.255]. Одним із механізмів звільнення від зла, внутрішньої та зовнішньої залежності гностики уважали не просто знання, а самопізнання. “Якщо ви пізнаєте істину, істина зробить вас вільними. Незнання – це рабство. Знання – це свобода. Якщо ми пізнаємо істину, ми знайдемо плоди істини в нас самих” [4, с.294].

Знання, яким володіють гностики, змінює всю структуру буття людини як зовнішню, так і внутрішню: “Якщо ви зробите внутрішню сторону як зовнішню сторону, і зовнішню сторону як внутрішню сторону, і верхню сторону як нижню сторону ... тоді ви увійдете в [царство]” [5, с.253]. Подібне твердження можна трактувати як християнську ідею всеєдності. Знання має бути зорієнтоване на цілісне осмислення світу в контексті людського буття: “Той, хто знайшов самого себе, – світ не гідний його” [5, с.262]. Таке знання не приходить до тих, хто його пасивно очікує. Його досягає той, хто активно пізнає світ у процесі діяльності.

Іншим механізмом розвитку соматиків і психиків до рівня пневматиків є заперечення. У євангелії від Фоми говориться: “Той, хто не відрікся свого батька й свою матір, не зможе бути моїм учнем, і той, хто не відрікся своїх братів і своїх сестер і не поніс свій хрест, як я, не стане гідним мене” [5, с.256]. Подібна думка повторюється і в іншому місці [5, с.261]. На перший погляд здається, що це абсурдний та антигуманний механізм, який не відповідає дійсності. Навіщо відрікатися від своїх батьків, братів і сестер? Думка потребує осмислення. Гностики зрозуміли, що більшість людей заражені вигодою, що є злом. Батьківська любов теж обмежується вигодою для своїх дітей. Тобто батьки люблять не дух і не душу своїх дітей, а піклуються про розв'язання їхніх безпосередніх проблем. Діти сприймають таку “любов” та егоцентричні установки своїх батьків і нездатні вийти за їх межі. У цих умовах єдиним засобом розвитку є

заперечення, відмова від егоцентричної любові до своїх ближніх, розрив з батьківськими світоглядними й соціально-психологічними установками. Сучасна філософія й психологія підтверджує, що людина дійсно розвивається через механізм заперечення. Отже, пневматики мали рацію, коли стверджували, що треба набратися мужності й відмовитися від попередніх думок, поглядів, які людина успадковує від своїх батьків, якщо вони не досягли рівня пневматиків. Новий рівень самоусвідомлення породжує нову – християнську – любов.

Гностики винайшли ще й третій механізм розвитку: те, що привертає увагу, емоції, почуття, думку, формує людину. Споглядання вічного народжує в людини вічні цінності, тобто народжується пневматик, особистість: “Ти станеш тим, що бачиш <...> Ти побачив Дух – ти став Духом” [4, с.280].

Розподіл людей на три категорії, з позиції гностиків, є результатом світового порядку. Проте досягнення рівня пневматика вимагає від людини зусиль: потребує, щоб вона навчилася керувати своїми пристрастями й вела аскетичний спосіб життя. Осмислюючи гностичний розподіл людей на тілесних, психіків і пневматиків, Р. Віппер зауважує, що це не схоластична видумка й не релігійна містика. Цей факт примушує замислитися над практичним змістом цього розподілу. На це твердження відомого ученого до цього часу ніхто не звернув належної уваги. На жаль, і сам Р. Віппер трактував цей розподіл лише із соціальної точки зору як розшарування гностичної общини на клір і паству [3, с.440].

Підсумовуючи, зазначимо, що критерієм розподілу людей у гностиків є ступінь відповідності людини ідеалу, її досконалість. З подібним розумінням погоджується й дослідник гностичних текстів М.К. Трофимова, яка доводить, що в гностицизмі йдеться про ступінь розвитку людини за гностичними критеріями [19, с.272]. Незважаючи на те, що гностики поділили людей на три роди, вони вважали, що світло (особистісне начало) є в кожній людині: “Я – світло, яке на всіх. Я – все: усе вийшло з мене і все повернулося до мене” [5, с.259]. “Світло” з нашої позиції – це особистісне начало. Незважаючи на суттєві відмінності між людьми, світло є в кожного. Утім, підкреслимо, що розподіл на соматиків, психіків і пневматиків має динамічний характер. У гностичному євангелії від Філіппа стверджується, що “гарні – не гарні, і погані – не погані...” [4, с.275]. Людина суперечлива істота, або, як стверджують гностики, “розірвана”. Лише ті, у кого є пневматичне начало, “не розірвані” [4, с.275] – цілісні.

Погляди гностиків на людину Г. Йонас формулює у висновку: “Отже, ми маємо три категорії людей: Обрані, Воїни та грішники” [8, с.229–230]. Він проводить паралель гностичної ієрархії із християнською, що, своєю чергою, теж виділяє духовних, душевних і “плотських людей”. У кожного із цих типів свій життєвий шлях і своє життя після смерті. Осмислюючи погляди Г. Йонаса, зауважимо: по-перше, у його розуміння гностичної класифікації покладено соціально-класовий принцип, утім, як у класифікації гностиків – духовний; по-друге, подібні паралелі між гностицизмом і християнством уперше провів св. Іринеї Ліонський, тобто Г. Йонас не оригінальний. Апологет християнства проводить аналогію між тілесними, душевними й духовними людьми та класифікацією, наведеною у Старому Заповіті, а саме Каїном, Авелем і Сифом [7, с.40].

Посилаючись на апостола Павла, Іринеї зазначає: “Павло окремо говорить про земних, душевних і духовних” [7, с.43]. Це дійсно відповідає тексту Святого Письма, у якому сказано: “Тілесна людина не приймає речей, що від Божого Духу, бо їй це глупота, і вона зрозуміти їх не може, бо вони розуміються тільки духовно” (1 Кор. 2:14). Утім, як “духовна ж людина судить усе, а їй судити не може ніхто” (1 Кор. 2:15). Між тілесною людиною й духовною прірва, тоді як остання здатна зрозуміти тілесну й душевну. Людина нижчого рівня розвитку неспроможна сприймати духовну, водночас як

людина вищого рівня здатна адекватно зрозуміти людину нижчого рівня. Подібний взаємозв'язок відповідає закону заперечення заперечення Гегеля.

Проте є й інша точка зору на тлумачення проблеми гностичної класифікації Іринеєм. Так, Е. Жильсон уважає, що Іринеєм не визнавав ідею розподілу людей на тілесних, душевних і духовних. На думку французького філософа, Іринеєм доводив, що гностицизм намагався пристосувати своє вчення до християнства [6, с.34], але, на наш погляд, це не значить, що св. Іринеєм не погоджувався із класифікацією.

Не будемо сперечатися, на якому підґрунті виріс гностицизм, але зауважимо, що між ним та іудаїзмом є суттєва різниця. Гностики заперечують етнічну обраність іудеїв, але відстоюють духовну обраність пневматиків [8, с.349]. Наголос гностиків на духовній обраності пневматиків пропонуємо розуміти як пріоритет досконалої людини в громадянському житті. Але такий пріоритет заслужений, бо вони зрозуміли онтологічне підґрунтя суспільного буття. Уважаємо, що ідея обраності в гностиків своєю предтечею має релігійні погляди кумранської общини, у якій “обрані” мали назву “сини благодаті” [1, с.159].

Філософсько-антропологічним змістом гностицизму є ієрархічний підхід до розуміння інтелектуально-психологічних і моральних якостей людини, а критерієм розподілу людей за рівнем розвитку є внутрішня досконалість людини, що відбивається на її пізнавальних можливостях. У гностицизмі знайшло відображення те, що людина може бути тотожною абсолюту. Цієї тотожності вона здатна досягти через здобуття істинного знання в процесі самопізнання.

Г. Йонас, незважаючи на деякі помилки, поглибив розуміння сутності гностицизму й довів, що це одна з теоретичних спроб розв'язання проблеми щодо перших начал людського буття [8, с.180]. У ролі першоначала гностики розглядали внутрішні якості пневматиків. Подібну думку висловлює й український дослідник В. Катусенко [10, с.123].

За гностичною концепцією прихована світоглядна установка щодо наявності внутрішнього абсолютного начала, що органічно притаманне людині. Не можна розбудувати суспільство без опертя на духовні начала, отже, без особистостей, які є носіями цих начал. (Спеціально зазначимо, що сучасною мовою це абсолютне начало отримало в Е. Муньє, В. Сабадухи назву “особистісне начало”) [12; 14]. Справжня особистість – це і є божественне начало, про що з часом напише й Г. Сковорода: “Істинна людина та Бог є те саме” [15, с.168].

Церковна традиція вважає гностицизм ерессю. Саме з нею боровся Іринеєм Ліонський, К. Тертулліан, а в російській церкві М. Поснов. Проте певна частина дослідників переконана, що гностики не претендували на створення нового вчення. Вони були послідовниками Христа [16, с.375]. Тому варто відмітити спільні проблеми, що намагалися розв'язувати гностики й християни: “Як має жити людина?”, “Яке життя є гідним людини?”, “Як може відбутися звільнення людини від пристрастей, що гальмують її вдосконалення?”, “Що таке народження людини, відродження й спасіння”. Саме ці запитання доводять, що гностики негативно ставляться до недоліків навколишнього світу. Отже, протиріччя між християнством і гностицизмом не в меті, а в засобах її досягнення, а тому може бути знайдене порозуміння в поглядах на людину. Так, гностицизм перебільшував роль знань у вдосконаленні людини й суспільства, за що його справедливо критикували Отці церкви й християнські філософи, але він не помилився в тому, що, по-перше люди об'єктивно розподіляються на певні групи за рівнем розвитку свого інтелектуально-психологічного потенціалу й за моральними якостями; по-друге, пріоритет у суспільстві має належати пневматикам-особистостям, що здатні перейматися інтересами суспільства. Гностицизм зробив суттєвий крок у розумінні

сутності людини, що є важливим внеском в усвідомлення людиною своєї сутності. Отже, у цьому контексті гностицизм не суперечить християнству.

У сучасних умовах панування посередньої людини важливо відродити у філософії й суспільній свідомості ієрархічний підхід до розуміння духовних якостей людини. Християнство й гностицизм визнавали ієрархічний підхід, утім, як модерна й постмодерна філософія його заперечили концептом “кожна людина – особистість”, що стало світоглядним підґрунтям деградаційних процесів людського буття.

1. Амусин И. Д. Кумранская община / И. Д. Амусин. – М. : Наука, 1983. – 328 с.
2. Апокриф Иоанна // Апокрифы древних христиан : Исследования, тексты, комментарии. – М.: Мысль, 1989. – С. 197–216.
3. Виппер Р. Ю. Очерки истории Римской империи (окончание) : Рим и раннее христианство : Избранное сочинение : в 2 т. Т. 2 / Р. Виппер. – Ростов н/Д : Феникс, 1995. – 478 с.
4. Евангелие от Филиппа // Апокрифы древних христиан : Исследования, тексты, комментарии. – М. : Мысль, 1989. – С. 274–296.
5. Евангелие от Фомы // Апокрифы древних христиан : Исследования, тексты, комментарии. – М. : Мысль, 1989. – С. 250–262.
6. Жильсон Э. Философия в средние века : От истоков патристики до конца XIV века. / Э. Жильсон ; пер. с фр. ; общ. ред., послесл. и прим. С. С. Неретиной. – М. : Республика, 2004. – 678 с.
7. Иринеи Лионский Сочинения / Иринеи Лионский. – 2-е изд. – С. Пб., 1996. – 622 с.
8. Йонас Г. Гностицизм (Гностическая религия) / Г. Йонас. – С. Пб. : Лань, 1998. – 384 с.
9. Карсавин Л. П. Глубины сатаниские: (Офиты и Василиды) / Л. П. Карсавин // Малые сочинения. – С. Пб. : Алетейя, 1994. – С. 58–74.
10. Катусенко В. Гностицизм / В. Катусенко // Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – С. 122–124.
11. Можейко М. А. Гностицизм / М. А. Можейко // Всемирная энциклопедия: Философия. – М. : АСТ, 2001. – С. 244–245.
12. Мунье Э. Персонализм / Э. Мунье ; пер. с фр. и прим. И. С. Вдовина. – М. : Искусство, 1992. – 143 с.
13. Поснов М. Э. История христианской церкви (до разделения Церквей – 1054 г.) / М. Э. Поснов. – Брюссель : Жизнь с Богом, 1964. – 614 с.
14. Сабадуха В. О. Українська національна ідея та концепція особистісного буття / В. О. Сабадуха. – 2-е вид, виправ. – Івано-Франківськ : Фоліант. – 176 с.
15. Сковорода Г. С. Наркіс. Розмова про те: пізнай себе / Григорій Сковорода // Твори: у 2 т. – Г. С. Сковорода. – К., 2005. – Т. 1. – С. 151–188.
16. Столяров А. А. Гностицизм / А. А. Столяров // Тертуллиан. Избранные сочинения / пер. с лат. – М. : Прогресс, 1994. – С. 374–376.
17. Трофимова М. К. Историко-философские вопросы гностицизма (НАГ-ХАММАДИ, II, Сочинения 2, 3, 6, 7) / М. К. Трофимова. – М. : Наука, 1979. – 215 с.
18. Трофимова М. К. Апокриф Иоанна / М. К. Трофимова // Апокрифы древних христиан : Исследования, тексты, комментарии. – М. : Мысль, 1989. – С. 173–196.
19. Трофимова М. К. Евангелие от Филиппа / М. К. Трофимова // Апокрифы древних христиан : Исследования, тексты, комментарии. – М. : Мысль, 1989. – С. 263–273.

The spiritual principles and contribution to Gnosticism in philosophical anthropology are explored in the article. It is found that principle of the spiritual hierarchy of people is established and there are three levels of their development in this religious-philosophical concept: somatics, psychics and pneumatics. It is proved that the core idea of Gnosticism is the concept of the spiritual development of a person. The idea of levels of spiritual development proposed by Gnosticism may be considered as a source of the concept of the four levels of human development.

Keywords: Gnosticism, ontology, knowledge, self-knowledge, the perfection of human, somatic, psychics, pneumatic, spiritual election.